

Data akceptacji: 8.06.2026

Data publikacji: 18.08.2026

Piotr Olechowski

Uniwersytet Śląski w Katowicach

piotrolechowski@o2.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-4108-2682>

Wojenna scena polska pod okupacjami [Rec. Piotr Horbatowski, *Polskie życie teatralne we Lwowie w latach 1939–1946*, Kraków 2026]

The Polish Theater Scene Under Occupation

[Rev. Piotr Horbatowski, *Polskie życie teatralne
we Lwowie w latach 1939–1946*, Kraków 2026]

Abstract: This review article provides a critical analysis of Piotr Horbatowski's book *Polskie życie teatralne we Lwowie w latach 1939–1946* [Polish Theatrical Life in Lviv 1939–1946], the culmination of the author's many years of research on the subject. The text highlights not only the content of the monograph in question, but above all, significant shortcomings in the sources and literature used, an inadequate methodological approach, and errors of both a substantive and technical nature.

Key words: Lviv, Polish theater, art, World War II, Soviet occupation, German occupation, USSR, Third Reich

Uwagi wstępne

Badania nad dziejami Lwowa w okresie II wojny światowej od ponad trzech dekad stanowią jeden z głównych wątków zainteresowania naukowców, zajmujących się historią tego miasta w XX stuleciu¹. Nie powinno to dziwić, gdyż z jednej strony

¹ Wymieniam jedynie publikacje o charakterze monograficznym: J. Węgierski, *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989; idem, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991;

był to ostatni okres, gdy można było mówić o typowo polskim charakterze Lwowa, biorąc pod uwagę narodowość większości jego mieszkańców. Z drugiej strony działania wojenne i ich następstwa zawsze wywołują ożywione zainteresowanie naukowców, szczególnie w kontekście konsekwencji tych zdarzeń.

W głównej mierze jednak dotychczasowe badania koncentrowały się na kwestiach politycznych, gospodarczych, wojskowych, społecznych, a niekiedy nawet prawnych, w zakresie zachodzących przemian oraz ich wpływu na ówczesnych mieszkańców. Rzadko natomiast poszczególni autorzy podejmowali zagadnienia związane ze sztuką, kulturą czy też szeroko pojętą działalnością artystyczną. Jest to o tyle zrozumiałe, że w warunkach okupacyjnych tego rodzaju aktywność jest przeważnie albo mocno ograniczona (czy wręcz oficjalnie zakazana), albo prowadzona w sposób odpowiedni dla tymczasowych zarządców terenu (szczególnie pod względem szerzenia własnej propagandy wśród lokalnej społeczności).

Wyjątkiem od tej reguły, a zarazem istotną zmianą w dotychczasowych trendach historiograficznych mogła być książka Piotra Horbatowskiego, będąca przedmiotem niniejszej analizy. Praca ta, licząca 340 stron, poddana została recenzji wydawniczej, sporządzonej przez samodzielną pracownicę naukową. Publikacja książki, nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, była możliwa dzięki wsparciu finansowemu ze środków ministerialnych (na kwotę niemal 400 tys. zł).

Układ rozdziałów

Recenzowana książka składa się z czterech rozdziałów, utrzymanych w porządku chronologiczno-problemowym. Układ ten uzupełniają elementy niezbędne w pracy naukowej, a więc wstęp, zakończenie, bibliografia, spis ilustracji oraz indeks nazwisk.

W pierwszym rozdziale autor wprowadza czytelnika w zasadniczą tematykę, przedstawiając w zarysie życie teatralne w przedwojennym Lwowie. Czyni to w sposób nad wyraz skromny, gdyż ta część pracy liczy zaledwie kilkanaście stron, co

idem, *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa*, Kraków 1994; idem, *Komendy Lwowskiego Obszaru i okręgu Armii Krajowej: 1941–1944*, Kraków 1997; A. Matyukhina, *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*, Kraków 2000; G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939–5 II 1946*, Katowice 2007; D.K. Markowski, *Anatomia Strachu. Sowietyzacja obwodu lwowskiego 1944–1953. Studium zmian polityczno-gospodarczych*, Warszawa 2018; P. Olechowski, *Agonia Polaków we Lwowie 1944–1959*, Warszawa 2024.

biorąc pod uwagę rozwój teatrów lwowskich w tym czasie, pozostawia spory niedosyt. Można to jednak wytłumaczyć przyjętymi w książce cezurami, w odniesieniu do których okres międzywojenny ma jedynie znaczenie mocno poboczne.

Najobszerniejsza część monografii dotyczy lat „pierwszego Sowietu 1939–1941”, gdyż właśnie w tym czasie polskie życie teatralne w radzieckim Lwowie rozkwitało najsilniej. Możemy więc zapoznać się z ogólną sytuacją społeczno-polityczną miasta, a także z rozwojem życia kulturalnego i stosunkiem poszczególnych grup do władz okupacyjnych. Nie sposób jednak nie ulec wrażeniu, że ten fragment pracy ma charakter streszczenia książki Grzegorza Hryciuka *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, na kilku stronach znajdziemy bowiem wiele odsyłaczy do tej publikacji. Choć nie należy tego odczytywać w kategoriach błędu, to jednak można było sięgnąć do wielu innych opracowań, a zwłaszcza wspomnień ludności cywilnej z tamtego okresu². Pozwoliłoby to niewątpliwie na zdecydowanie szersze ukazanie kontekstu życia codziennego, w tym także form artystycznych w ówczesnym Lwowie.

W dalszej części rozdziału P. Horbatowski przedstawia informacje dotyczące ówczesnej działalności poszczególnych grup teatralnych występujących w języku polskim. Oprócz najbardziej znanych w tym czasie Państwowego Polskiego Teatru Dramatycznego i Państwowego Polskiego Teatru Miniatury autor przybliży aktywność wielu innych. W książce znajdziemy dane odnoszące się do teatrów radiowych, rewiowych, zespołów tea-jazzowych, grup amatorskich (robotniczych i szkolnych), a także do niezależnego życia teatralnego.

Rozdział trzeci, dotyczący lat okupacji niemieckiej 1941–1944, siłą rzeczy prezentuje się na tym tle dość skromnie, gdyż ówczesna administracja nie była zainteresowana obecnością polskiego słowa teatralnego w przestrzeni publicznej. Znajdziemy tu zatem ogólne informacje o życiu codziennym mieszkańców w tym czasie, a także nieco danych o polskich grupach teatralnych występujących w konspiracji przed niemiecką administracją okupacyjną. Spektakle odbywały się wówczas najczęściej w prywatnych mieszkaniach, niekiedy również w kościołach, połączone z koncertami okolicznościowych pieśni religijnych.

Dość szczegółowo natomiast udało się P. Horbatowskiemu przedstawić polskie życie teatralne we Lwowie „za drugiego Sowietu 1944–1946”. W rozdziale czwartym, oprócz ogólnej charakterystyki sytuacji w mieście, autor zamieszcza wiele istotnych danych merytorycznych. Poznajemy dzięki nim działalność Państwowego Polskiego Teatru Dramatycznego, Teatru Estrady Lwowskiej Obwodowej Filharmonii, Teatru

² Zob. chociażby: J. Augustyn-Puziewicz, *Przeżyłam. Lwów. Wspomnienia lat wojennych*, Wrocław 1999; *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941)*, red. T. Bereza, Rzeszów 2006; W. Ossowska, *Przeżyłam. Lwów–Warszawa 1939–1946*, Kraków 2009; A. Fastnacht-Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, Wrocław 2010; *Polacy na Wschodzie. Historie mówione*, red. D. Czapigo, Warszawa 2023.

Małych Form Miniatury, Teatru Młodych przy Sodalicii Marianańskiej Żeńskiej oraz Teatru Amatorskiego.

Kończącą cezurę pracy stanowi rok 1946, oznaczający zakończenie „pierwszej repatriacji” ludności polskiej ze Lwowa. Po tej dacie na polskie słowo teatralne, wybrzmiewające publicznie w przestrzeni miejskiej przyszło czekać ponad dziesięć lat³. Szkoda, że w recenzowanej książce zabrakło jakiegokolwiek wzmianki (choćby w zakończeniu) na temat odrodzenia polskiego teatru w 1958 roku, w radzieckim już mieście.

Podstawa źródłowa i bibliografia

Podstawę źródłową monografii stanowią materiały zgromadzone w warszawskim Archiwum Akt Nowych (przede wszystkim zespoły Związku Patriotów Polskich w ZSRR), a także w Archiwum Czasopisma „Nasza Przyszłość”, Archiwum Państwowym w Szczecinie, Archiwum Teatru Śląskiego w Katowicach oraz w Pracowni Rękopisów: Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Autor sięgnął również do dwóch jednostek przechowywanych w zasobach instytucji ukraińskich: Państwowego Archiwum Obwodowego we Lwowie (DALO) oraz Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Organizacji Społecznych i Ukraińców w Kijowie (CDAHOUU).

Wymienione zbiory o charakterze normatywnym uzupełniają także wywiady przeprowadzone przez P. Horbatowskiego w latach 1984–1996 z sześcioma osobami związanymi z polskim słowem teatralnym w wojennym Lwowie. Autor obficie wykorzystał również materiały prasowe, w tym przede wszystkim gadzinowy „Czerwony Sztandar”. Brakuje natomiast szerszego odwołania do treści innych gazet codziennych, ukazujących się w radzieckim Lwowie: wydawanej po ukraińsku „Wiśnej Ukrainy” oraz rosyjskojęzycznej „Lwowskiej Prawdy”.

We wstępie P. Horbatowski wyjaśnił brak szerszej analizy źródeł lwowskich obecną sytuacją na Ukrainie, znacznie utrudniającą (choć nieuniemożliwiającą całkowicie) przeprowadzenie kwerend w tamtejszych zasobach. Można się domyślić, że dwie jednostki ukraińskie, na które autor powołał się w toku narracji (z Kijowa oraz ze Lwowa), zostały pozyskane w trakcie wcześniejszych wyjazdów badawczych. Mimo wszystko należy odnotować, że poszukiwania w zasobie DALO

³ Szerzej na ten temat zob. J. Wasylkowski, *Teatr z ulicy Kopernika*, Warszawa 2008.

z całą pewnością pozwoliłyby na dogłębne ukazanie stosunku radzieckich władz partyjnych do polskich grup teatralnych. Dotyczy to zwłaszcza filii tego archiwum, zlokalizowanej w dzielnicy Nowy Lwów, gromadzącej dokumenty wytworzone przez dawne organa partyjne miejskie i obwodowe, a także organizacje partyjne wszystkich zakładów pracy, instytucji publicznych itp. (zespoły P-3 oraz P-4).

O ile brak kwerend w archiwach ukraińskich można tłumaczyć sytuacją wojenną, o tyle niezrozumiałe jest niewykorzystanie w książce materiałów z krakowskiego Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka. Znajdują się tam bowiem dokumenty wszystkich rzymskokatolickich wspólnot parafialnych z obszaru dawnej archidiecezji lwowskiej, które obecny patron archiwum wywiózł ze Lwowa wiosną 1946 roku. Można było poszukać w tych materiałach związków Kościoła z polską sztuką teatralną, zespołami artystycznymi. Z treści książki wynika bowiem, że takowe istniały, co utwierdza w przypuszczeniu, że ich ślady mogły zostać odnotowane w dokumentacji parafialnej. Dodatkowo biorąc pod uwagę miejsce pracy autora (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), niewykorzystanie tych materiałów budzi spory niedosyt.

Wielokrotnie w trakcie lektury książki odnosi się wrażenie, że jedynym źródłem, z którego autor skorzystał w sposób wyczerpujący, był polskojęzyczny „Czerwony Sztandar”, a więc organ prasowy Lwowskiego Miejskiego i Obwodowego Komitetu Wykonawczego. Treści publikowane na łamach tej gazety były przygotowywane i zatwierdzane przez radzieckich funkcjonariuszy partyjnych, dlatego dominowała w nich propaganda, a także wiele błędów w zapisach. P. Horbatowski zdecydował się na częste przytaczanie w książce obszernych cytatów z „Czerwonego Sztandaru”, w wielu miejscach widać jednak, że nie uczynił tego w sposób należycie krytyczny. W rezultacie w narracji autorskiej można się natknąć na powtarzanie języka ówczesnej propagandy, co absolutnie nie powinno się przytrafić samodzielnemu pracownikowi naukowemu.

Jeśli chodzi o opracowania innych autorów, P. Horbatowski nie sięgnął do zbyt wielu publikacji monograficznych, o czym już wspomniałem. Ich wykorzystanie pozwoliłoby niewątpliwie na lepsze ukazanie ogólnej sytuacji w wojennym Lwowie, która miała przecież istotny wpływ na funkcjonowanie polskich grup teatralnych.

W kontekście najnowszych publikacji ukraińskich należy odnotować brak wykorzystania fundamentalnej pracy zbiorowej, opublikowanej w 2023 roku. Zawiera ona nazwiska wszystkich osób (wraz z ich narodowością), które doświadczyły represji we Lwowie w latach 1939–1941 oraz po 1944 roku⁴. Wśród nich znaleźli się

⁴ *Reabilitovani Istoriiu. L'viv's'ka oblast'. Kniga p'atnadcâta: m. L'viv, L'viv 2023* [Реабілітовані Історією. Львівська область. Книга п'ятнадцята: м. Львів, Львів 2023]. Szerzej na temat tej pracy zob. P. Olechowski, [artykuł recenzyjny] „Rehabilitowani przez historię na ziemi lwowskiej”, czyli rzecz o 15. (ostatnim) tomie serii wydawniczej *Реабілітовані Історією. Львівська Область*,

także ludzie związani z tamtejszym życiem teatralnym. Sięgnięcie do tej publikacji z pewnością pozwoliłoby na skorygowanie nieścisłych zapisów w recenzowanej książce. Na s. 43 P. Horbatowski podaje, że „doszło zresztą do tego, że dwóch pracowników polskiego teatru dramatycznego aresztowano”, z kolei na s. 268 wspomina zaledwie o zatrzymaniu aktorki Ireny Brenoczy. W rzeczywistości natomiast ludzi aresztowanych było więcej. W tabeli 1 zamieszczam listę siedmiu osób związanych z polskim życiem teatralnym, które zostały aresztowane przez radzieckie organa bezpieczeństwa publicznego. Pomijam już w tym zakresie Ukraińców i Żydów, także grających w teatrach, którzy zaznali represji ze strony radzieckiego aparatu bezpieczeństwa. Dodam, że wzmiankowana praca ukraińska w całości dostępna jest w zasobach internetowych bezpłatnie.

Tabela 1
Osoby narodowości polskiej związane z lwowskimi teatrami, represjonowane przez radzieckie organa bezpieczeństwa państwowego w okresie II wojny światowej

Imię i nazwisko	Rok urodzenia	Wykształcenie/zawód	Okoliczności aresztu
Antoni Tadeusz Szczepański	1896	średnie specjalistyczne/aktor	16 sierpnia 1940 r. aresztowany przez NKWD we Lwowie za działalność antyradziecką. Skazany na 8 lat łagru, z ograniczeniem prac obywatelskich na 5 lat
Wacław Rzepka	1912	wyższe/artysta teatralny	Członek Armii Krajowej, aresztowany 12 stycznia 1945 r. we Lwowie przez NKWD. Skazany na 10 lat łagru z ograniczeniem praw obywatelskich na 5 lat
Maria Kowalska	1918	średnie/kasjer kinoteatru	Aresztowana 2 kwietnia 1946 r. we Lwowie za działalność antyradziecką. 28 maja 1946 r. skazana na 10 lat łagru z ograniczeniem praw obywatelskich na 3 lata
Leon Kraus	1904	niepełne średnie/pracownik teatru	30 lipca 1940 r. aresztowany przez NKWD we Lwowie za antyradziecką propagandę

Книга п'ятнадцята: м. Львів, [Rehabilitowani przez historię. Obwód lwowski, księga piętnasta: Miasto Lwów] Львів 2023, сс. 814, „Rocznik Przemyski” 2025, nr 1 (31), s. 271–276.

cd. tab. 1

Imię i nazwisko	Rok urodzenia	Wykształcenie/zawód	Okoliczności aresztu
Michał Ostrowski	1896	podstawowe/pracownik teatru	3 stycznia 1945 r. aresztowany przez NKWD we Lwowie jako „folksdojcz”, skierowany do Krasno- daru w celu kontynuacji śledztwa
Włodzimierz Jasionowski	1908	średnie specjalistyczne/ muzyk teatralny	Aresztowany 5 stycznia 1945 r. we Lwowie jako „folksdojcz”. Skiero- wany do Krasnodaru w celu konty- nuacji śledztwa. Następnie skazany na 5 lat specposelenija w Czerepa- nowie, w obwodzie nowosybirskim, skąd udało mu się zbiec 10 czerwca 1947 r. Aresztowany ponownie 9 września 1947 r. przez NKWD we Lwowie – powrócił do miejsca zesłania
Włodzimierz Jaśniewski	1908	średnie specjalistyczne/ muzyk teatralny	Aresztowany 6 stycznia 1945 r. we Lwowie jako „folksdojcz”. Skie- rowany do Krasnodaru w celu kontynuacji śledztwa. Następnie skazany na 5 lat specposelenija w rejonie suzuńskim obwodu nowosybirskiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Reabilitowani Istoriiu. L'viv's'ka oblast'. Kniga p'atnadciata: m. L'viv, L'viv 2023* [Реабілітовані Історією. Львівська область. Книга п'ятнадцята: м. Львів, Львів 2023], s. 237, 315, 349, 503, 785, 805, 807.

Uwagi szczegółowe

Lektura pracy P. Horbatowskiego skłania w kilku miejscach do rozmaitych uwag o charakterze polemicznym bądź technicznym. Ich omawianie zacznę od zagadnień merytorycznych.

Wiele razy na kartach monografii autor stosuje nieprawidłowy zapis „Rosja sowiecka” w odniesieniu do ZSRR. Tymczasem takie państwo nie istniało przecież w latach 1922–1991, gdyż jedynym prawnie uznanym bytem był Związek Radziecki. Wielokrotnie w trakcie lektury można też natknąć się na stosowane wymiennie

słowa „radziecki” i „sowiecki”. Choć oba pojęcia są dopuszczalne jako wariantywne, to jednak należałoby zdecydować się na jedno z nich i konsekwentnie używać go w całej narracji. Zupełnie niezrozumiałe jest stosowanie przez autora (wielokrotnie) w odniesieniu do lat 1944–1946 terminu „repatriacja” bez cudzysłowu (lub skrótu tzw.). Sugeruje to bowiem dobrowolny, faktyczny powrót do ojczyzny, tymczasem wyjazdy Polaków ze Lwowa w tym okresie miały przecież charakter ekspatriacji, czy mówiąc inaczej: przymusowego opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania. Analogicznie za niepoprawne należy w tym kontekście uznać również zapisy ze s. 257 na temat „powrotu teatru do Ojczyzny” (czytaj: wyjazdu ze Lwowa do powojennej Polski). Sugeruje to bowiem, że zespół ten wcześniej działał w innym ośrodku, do którego powrócił po 1946 roku. Oczywiście jest więc, że autor powieła w tym zakresie propagandową narrację z polskojęzycznej gazety „Czerwony Sztandar”, na którą powołuje się w tym miejscu w przypisach.

Zastanawia, że P. Horbatowski – mając na uwadze okres przedwojenny w dziejach lwowskiego teatru – nie odwołał się do artykułów Danuty Greszczuk (obecnie Kaczyńskiej), ogłaszanych kilkakrotnie m.in. na łamach „Rocznika Lwowskiego”⁵. Choć lata międzywojenne w recenzowanej publikacji mają niewątpliwie charakter zaledwie wprowadzający, to jednak sięgnięcie do wskazanych tekstów z całą pewnością wzbogaciłoby narrację w tym zakresie.

W książce nie brakuje drobnych błędów merytorycznych, takich jak literówki czy zapisy niewłaściwe dla języka polskiego. Przykładowo na s. 50 podano nazwę ulicy „Rutkowskiego”, podczas gdy ówczesnie jej nazwa brzmiała: Rutowskiego. Z kolei na s. 84 zapisano: „na Uniwersytecie Lwowskim im. Iwana Franko”, właściwa forma zaś to Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki.

Na s. 166 w odniesieniu do 1941 roku czytamy: „11 lipca aresztowanych zostało kilkuset studentów Uniwersytetu Jana Kazimierza”. Tymczasem uczelnia o takiej nazwie już wówczas nie istniała, gdyż zlikwidowano ją jeszcze jesienią 1939 roku, tworząc w jej miejsce radziecki Uniwersytet im. Iwana Franki. Jeśli natomiast P. Horbatowski miał na myśli późniejszych słuchaczy podziemnego UJK, uczestniczących w tajnym nauczaniu, to należało to wyraźnie zaznaczyć w toku narracji.

⁵ D. Greszczuk, *Teatr miejski we Lwowie i jego dyrektor w sezonie 1918–1919*, „Roczniki Humanistyczne” 2010, t. 58, z. 1, s. 55–76; eadem, *Trudne lata lwowskiego teatru: dyrekcja Romana Żelazowskiego (sezon 1918/1919)*, „Rocznik Lwowski” 2012/2013, s. 109–127; eadem, *Wojowanie Michała Tarasiewicza: lwowski sezon teatralny 1919–1921*, „Rocznik Lwowski” 2014/2016, s. 125–153; eadem, *Trudna dyrekcja Ludwika Czarnowskiego, cz. 1, sezon 1921–1925*, „Rocznik Lwowski” 2017, s. 67–103; eadem, *Trudna dyrekcja Ludwika Czarnowskiego, cz. 2, sezon 1921–1925*, „Rocznik Lwowski” 2018, s. 75–135; eadem, *Henryk Barwiński – dyrektor czy artysta (sezon 1925/1926, 1926/1927)*, „Rocznik Lwowski” 2019, s. 109–142.

Kuriozalnie brzmi stwierdzenie (s. 168) o treści: „Życie codzienne Lwowian nie różniło się zbytnio od czasów, gdy rządziła w mieście administracja sowiecka” – w odniesieniu do lat okupacji niemieckiej 1941–1944. Jest to zupełnie niezrozumiałe, gdyż właśnie w tym czasie we Lwowie powstało getto, do którego przymusowo przesiedlono miejscową ludność żydowską, aby następnie poddać ją całkowitej eksterminacji w ramach Holocaustu. Była to zatem bardzo istotna zmiana w codziennym funkcjonowaniu miasta, mająca również daleko idące konsekwencje w przyszłości – takie jak całkowita zmiana struktury narodowościowej mieszkańców.

Uwagi techniczne

Recenzowana książka nie jest wolna od niedomówień i błędów o charakterze technicznym. Należy do nich choćby zastosowanie dwóch różnych stylów sporządzania przypisów (oksfordzkiego i harwardzkiego). Sprawia to wrażenie, jakby poszczególne partie książki powstawały w różnym czasie, niezależnie od siebie. Forma przypisów nie została ostatecznie ujednolicona, więc czytelnik otrzymał dość osobliwą pod tym względem lekturę.

W odniesieniu do przypisów bibliograficznych zwraca uwagę przypis 11 (s. 46), w którym podano zaledwie pełną nazwę jednego z ukraińskich archiwów razem ze skrótami i cyframi. Zabrakło dokładnej nazwy dokumentu, na który powołuje się autor, oraz daty jego wystawienia. Na marginesie trzeba dodać, że nawet ta niepełna forma przypisu została skonstruowana niepoprawnie: „sygn. f. 1, op. 1, s. 1, k. 40”, tymczasem w miejsce „s.” (sugerującego przeciw stronę) powinien pojawić się skrót „t.” (teczka) lub „sp.” (sprawa – jeśli przyjąć oryginalne zapisy z archiwów ukraińskich; podobnie jak f. – fond, a nie zespół w polskim tłumaczeniu).

Na tej samej stronie pojawia się kolejny niezrozumiały zapis: „Rada Komisarzy Ludowych USSR”. Powinien on brzmieć: Rada Komisarzy Ludowych USRR lub USRS (w zależności, czy zdecydujemy się na wariant radziecki, czy sowiecki). Błąd ten autor powielił również w odniesieniu do „Lwowskiego Obwodowego Wydziału Sztuki USSR” (s. 55). Pomyłka widoczna jest także w zapisie „Komitetu Obwodowego KCKP(b) U” (s. 123). Mowa tu o strukturach obwodowych Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy we Lwowie, zbędne są więc dwie pierwsze litery akronimu „KC”, gdyż taka forma sugeruje rozwinięcie skrótu w postaci: „Komitetu Obwodowego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików)”.

W odniesieniu do zbiorów Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO) P. Horbatowski również zastosował niekompletny zapis, ograniczając się do podania zaledwie numeracji i skrótów zamiast pełnej nazwy dokumentu i daty jego wytworzenia (s. 58).

Z kolei przy powoływaniu się w przypisach na zasoby warszawskiego Archiwum Akt Nowych zbędne jest za każdym razem powtarzanie pełnej nazwy instytucji. Lepszym rozwiązaniem byłoby zastosowanie przy kolejnych powołaniach powszechnie znanego skrótu – AAN (zob. m.in. s. 249–251 i nast.). Co intrygujące, w tych wypadkach autor prawidłowo podał w przypisach pełne informacje o dokumencie, z którego zaczerpnął przytaczane dane. Dlaczego nie zrobił tego w odniesieniu do zbiorów z archiwów ukraińskich? Na marginesie dodam, że skróciowa wersja przypisów jest niestety charakterystyczna dla badaczy z krajów byłego ZSRR, którzy często w ten sposób chcieli uniemożliwić czytelnikom/recenzentom weryfikację faktycznej treści dokumentów zdeponowanych w archiwach (zwłaszcza w przypadku możliwych przecież zmian numeracji sygnatur).

Na kartach monografii nie brakuje sporych partii tekstu (niekiedy nawet kilkustronicowych, zob. s. 127–130, 185–186), które nie zostały podparte żadnym przypisem, mimo że zawierają często bardzo szczegółowe informacje. Rodzi to pytanie, skąd przytaczane dane zostały zaczerpnięte, skoro brakuje przy nich odsyłacza do jakichkolwiek dokumentów czy publikacji innych autorów. W niektórych zdaniach zdarzają się także dość rażące powtórzenia: „[...] utworzoną przy Armii Polskiej tworzonej [...]”.

W moim odczuciu autor niepotrzebnie przytacza bardzo obszerne cytaty (niekiedy zajmują one nawet całą stronę). Lepiej byłoby przedstawić własny tok narracji, wraz podaniem najistotniejszych fragmentów wypowiedzi czy ówczesnych publikacji prasowych.

Bardzo skromne jest zakończenie monografii – liczy zaledwie trzy strony. Nie znajdziemy w nim zbyt wielu odpowiedzi na pytania badawcze ani potwierdzenia przyjętych tez. Całość ma raczej charakter mocnego uogólnienia lub streszczenia treści książki, co w przypadku monografii naukowej budzi zastrzeżenia.

Dość intrygująco przedstawia się podział bibliografii na: „archiwa”, „zbiory prywatne” oraz zamieszczone razem „opracowania, wspomnienia, recenzje i artykuły prasowe”. Jeśli dodać, że zdecydowaną większość w ostatniej kategorii zajmują teksty opublikowane na łamach propagandowego „Czerwonego Sztandaru”, można odnieść wrażenie, że zestawienie pełnych danych bibliograficznych poszczególnych artykułów prasowych sztucznie zwiększa liczbę wykorzystanych opracowań. Tymczasem powszechnie przyjęte zasady w tym względzie nakazują w bibliografii końcowej ograniczyć zapis do tytułu danej gazety wraz z rocznikami, z których skorzystano w toku badań.

Konkluzja

Podsumowując recenzję książki Piotra Horbatowskiego, należy zauważyć, że monografia dobrze spełnia rolę jako kronika lwowskiego polskiego życia teatralnego w latach wojennych. Na jej kartach autor ukazał bowiem dość szczegółowo wiele aspektów powiązanych z aktywnością artystyczną Polaków pod okupacją radziecką (1939–1941), niemiecką (1941–1944) oraz „za drugiego Sowietu 1944–1946”. Niestety, w odniesieniu do historii wojennego Lwowa praca zawiera zbyt wiele błędów i niedomówień, przez co czytelnik niezorientowany w ówczesnych realiach może dojść do mylnych wniosków. Dotychczasowa literatura przedmiotu, a także wspomnienia świadków tamtych wydarzeń zostały wykorzystane wybiórczo, by nie rzec: niedostatecznie. Najpoważniejszym zarzutem jest jednak niewątpliwie przyjęcie radzieckiej narracji propagandowej, bez zastosowania cudzysłowu, o czym świadczą wskazane w recenzji zapisy („repatriacja”, „powrót do ojczyzny” itp.).

Z pewnością mocną stroną książki jest zamieszczenie w niej bogatego materiału ikonograficznego, w większości pochodzącego z gadzinowego „Czerwonego Sztandaru”. Na tej podstawie można bowiem uzyskać odpowiedź na pytanie, jak ówczesna prasa propagandowa odnosiła się do aktywności polskich grup teatralnych w wojennym Lwowie. Niestety, zawarte w monografii szczegółowe opisy spektakli bardzo rzadko opatrzone zostały autorskim komentarzem o charakterze naukowym. Kolejny raz świadczy to raczej o przyjęciu narracji ówczesnej prasy propagandowej bez należytej krytyki badawczej.

W pracy zabrakło także (choćby w formie aneksu) zestawienia w tabeli bądź na wykresie wszystkich spektakli wystawionych przez poszczególne polskie grupy teatralne w latach wojennych, np. z podziałem na kolejne okresy okupacyjne. Dzięki takim materiałom uzupełniającym czytelnikowi zdecydowanie łatwiej byłoby odnaleźć interesujące go informacje.

Recenzowana książka stanowi zatem istotny i potrzebny krok na drodze do ukazania dziejów Lwowa w okresie II wojny światowej. Niestety, wykazane w recenzji błędy merytoryczne, techniczne, uogólnienia i brak należytej krytyki naukowej wykorzystanych źródeł prowadzą do wniosku, że praca ta powstawała w pośpiechu i bez należytego dystansu badawczego.

Bibliografia

- Augustyn-Puziewicz J., *Przeżyłam. Lwów. Wspomnienia lat wojennych*, Wrocław 1999.
- Fastnacht-Stupnicka A., *Zostali we Lwowie*, Wrocław 2010.
- Greszczuk D., *Teatr miejski we Lwowie i jego dyrektor w sezonie 1918–1919*, „Roczniki Humanistyczne” 2010, t. 58, z. 1, s. 55–76.
- Greszczuk D., *Trudne lata lwowskiego teatru: dyrekcja Romana Żelazowskiego (sezon 1918/1919)*, „Rocznik Lwowski” 2012/2013, s. 109–127.
- Greszczuk D., *Wojowanie Michała Tarasiewicza: lwowski sezon teatralny 1919–1921*, „Rocznik Lwowski” 2014/2016, s. 125–153.
- Greszczuk D., *Trudna dyrekcja Ludwika Czarnowskiego, cz. 1, sezon 1921–1925*, „Rocznik Lwowski” 2017, s. 67–103.
- Greszczuk D., *Trudna dyrekcja Ludwika Czarnowskiego, cz. 2, sezon 1921–1925*, „Rocznik Lwowski” 2018, s. 75–135.
- Greszczuk D., *Henryk Barwiński – dyrektor czy artysta (sezon 1925/1926, 1926/1927)*, „Rocznik Lwowski” 2019, s. 109–142.
- Hryciuk G., *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000.
- Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941)*, red. T. Bereza, Rzeszów 2006.
- Markowski D.K., *Anatomia Strachu. Sowietyzacja obwodu lwowskiego 1944–1953. Studium zmian polityczno-gospodarczych*, Warszawa 2018.
- Matyukhina A., *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*, Kraków 2000.
- Mazur G., Skwara J., Węgierski J., *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939–5 II 1946*, Katowice 2007.
- Olechowski P., *Agonia Polaków we Lwowie 1944–1959*, Warszawa 2024.
- Olechowski P., [artykuł recenzyjny] „Rehabilitowani przez historię na ziemi lwowskiej”, czyli rzecz o 15. (ostatnim) tomie serii wydawniczej Реабілітовані Історією. Львівська Область, Книга п'ятнадцята: м. Львів, [Rehabilitowani przez historię. Obwód lwowski, księga piętnasta: Miasto Lwów] Львів 2023, ss. 814, „Rocznik Przemyski” 2025, nr 1 (31), s. 271–276.
- Ossowska W., *Przeżyłam. Lwów–Warszawa 1939–1946*, Kraków 2009.
- Polacy na Wschodzie. Historie mówione*, red. D. Czapigo, Warszawa 2023.
- Реабілітовані Історією. L'viv's'ka oblast'. Книга п'ятнадцята: м. L'viv, L'viv 2023* [Реабілітовані Історією. Львівська область. Книга п'ятнадцята: м. Львів, Львів 2023].
- Wasyłkowski J., *Teatr z ulicy Kopernika*, Warszawa 2008.
- Węgierski J., *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989.
- Węgierski J., *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991.
- Węgierski J., *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa*, Kraków 1994.
- Węgierski J., *Komendy Lwowskiego Obszaru i okręgu Armii Krajowej: 1941–1944*, Kraków 1997.

Piotr Olechowski

Wojenna scena polska pod okupacjami

[Rec. Piotr Horbatowski, *Polskie życie teatralne we Lwowie w latach 1939–1946*,
Kraków 2026]

Streszczenie

Artykuł recenzyjny stanowi krytyczną analizę treści książki Piotra Horbatowskiego *Polskie życie teatralne we Lwowie w latach 1939–1946*, stanowiącej zwieńczenie wieloletnich badań autora nad przedmiotową tematyką. W recenzji zwrócono uwagę nie tylko na treść omawianej monografii, lecz przede wszystkim na istotne braki w zakresie wykorzystanych źródeł, literatury przedmiotu, a także na niewłaściwe podejście metodologiczne oraz błędy o charakterze merytorycznym i technicznym.

Słowa kluczowe: Lwów, teatr polski, sztuka, II wojna światowa, okupacja radziecka, okupacja niemiecka, ZSRR, III Rzesza